

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ (*)

ΟΜΙΛΗΤΗΣ ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΖΗΣΗΣ

Με τὴν Κοινωνιολογίαν συνέβη καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ συμβαίῃ ὅτι ἀκριβῶς συνέβη καὶ μετὰ τὴν φιλοσοφίαν, περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ὁποίας ἀκόμη δὲν κατώρθωσαν νὰ συμφωνήσουν οἱ Φιλόσοφοι. Ὁ λόγος διὰ τὸν ὅποιον δὲν κατορθώθη ἀκόμη νὰ ῥωθῆ εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν ἐν ἀντικείμενον περὶ τοῦ ὁποίου νὰ συμφωνήσθῃ ὅλοι οἱ Κοινωνιολόγοι, εἶναι ὅτι αὕτη εἶναι γενικὴ ἐπιστήμη καὶ ὡς τοιαύτη θίγει τὰ ὅρια πολλῶν ἄλλων Ἐπιστημῶν (ὡς λ.χ. Ἱστορία, Ψυχολογία, Κοινωνικὴ Φιλοσοφία κ.λ.π.), ἀπὸ τῶν ὁποίων εἶναι δύσκολον νὰ διακριθῇ. Ἐκτὸς τούτου ἡ Κοινωνιολογία εἶναι Ἐπιστήμη νέα ἢ ὁποία ἀπέρρευσε ἐκ τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας ἢ ὁποία ἤρρισε κυρίως ἀπὸ οὗ Kant καὶ Hegel καὶ διεπορφώθη ὀριστικῶς διὰ τοῦ Marx καὶ ἐπομένως καὶ ὡς πρῶτον φερόμενοι Κοινωνιολόγοι (Spencer, Comte κ.λ.π.) ἦσαν ἐπηρασμένοι ἐκ τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας. Ἡ ἱστορικὴ γένεσις τῆς Κοινωνιολογίας πρέπει ν' ἀναχθῆ εἰς τὸν Marx, ὁ ὁποῖος κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Hegel ἠθέλησε νὰ ἀναστηλώσῃ σύστημα ἐπιστημονικὸν περὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἀνεξαρτήτως βεβαίως τοῦ ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ Marx δὲν ὑπῆρξε συνειδητῶς κοινωνιολογική. Ἀλλὰ ἡ Κοινωνιολογία ὡς Ἐπιστήμη ἐμφανίζεται διὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς μορφολογικῆς καλουμένης Κοινωνιολογίας Ferd. Tönnies καὶ G. Simmel.

I. Ἀντικείμενον Κοινωνιολογίας. Κοινωνιολογία σημαίνει προφανῶς μίαν Ἐπιστήμην, ἢ ὁποία ἀναφέρεται καὶ σχετίζεται πρὸς τὴν Κοινωνίαν. Ἀλλὰ τί εἶναι ἡ Κοινωνία καὶ ποῖα ἡ ἔννοια αὐτῆς; Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἔννοιαις τῆς Κοινωνίας δὲν εἶναι ἔργον τῆς Κοινωνιολογίας, ἀλλὰ τῆς κοινωνικῆς Φιλοσοφίας, ἢ ὁποία εἶναι Φιλοσοφία, ἐνῶ ἡ Κοινωνιολογία εἶναι Ἐπιστήμη καὶ δὲν ἐνδιαφέρεται ποσῶς πῶς ἂν τὴν Κοινωνίαν θὰ ὀρίσωμεν δι' ἐμπειρικῆς συναγωγῆς ἢ a priori πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνδέεται πρὸς ὠρισμένην γνωσιολογικὴν κατεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν θὰ ἀποδεχθῶμεν. Λαμβανο-

(*) Δημοσιεύεται περίληψις τῆς διαλέξεως ἀπὸ ἀποτελούσης καὶ τῆς διαλέξεως τμήμα μεγαλυτέρας ἐργασίας.

μέγαν όμως, ἢ π' ὄψει, ἢ δι' ὅλαι αἱ ἔννοιαι ἔχουν ἓνα ὠρισμένον ἀργίον χαρακτηρισμόν· δυνάμεθα λαμβάνοντες τὴν ἔννοιαν τῆς Κοινωνίας εὐρύτερα νὰ δρῶμεν ταύτην «ὡς ἠθελημένην συμβίωσιν ἀνθρώπων». Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι στοιχεῖον ἀπαραίτητον τῆς ἔννοιαι τῆς Κοινωνίας εἶναι ἡ θέλησις, ἀδιάφορον ἂν τὸ περιεχόμενον καὶ τῆς θελήσεως ταύτης δύναται—λογικῶς—νὰ συνίσταται εἰς τὴν μὴ Κοινωνίαν. Διὰ τῆς θελήσεως ταύτης ὁ ἀνθρώπος ὑπέβαλεν εἰς τὴν Κοινωνίαν ὁλόκληρον τὸν ψυχικὸν αὐτοῦ κόσμον, εἰς τὴν ὁποίαν ὡσεὶ αἱ ἐκδηλώσεις, τούτου νὰ μὴ ἐμφανίζονται ἔξω ἀλλὰ παντοῦ ἐντὸς αὐτῆς. Ὁ ἐρευνῶν λοιπὸν τὴν Κοινωνίαν, ἢ βέβαια ὡς ἀφηρημένην ἔννοιαν, δὲ ἐρευνῆσθαι ἀναγκαστικῶς τὰς ψυχικὰς δυνάμεις τῶν ἐν αὐτῇ ἀνθρώπων. Μὲ τὴν ἐρευνᾶν ἀκριβῶς ταύτην τῆς Κοινωνίας συμπίπτει καὶ ἡ κοινωνιολογικὴ ἐρευνα. Ἀλλὰ ὁ προσδιορισμὸς ὡς ἀντικείμενον τῆς Κοινωνιολογίας, τῆς ἐρευνῆς, τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τῆς ἐν Κοινωνίᾳ ἀνθρώπων δὲν εἶναι πλήρης, διότι τὰς ψυχικὰς δυνάμεις ἐρευνᾷ πρὸ παντός ἡ Ψυχολογία. Ἀλλὰ ἡ Κοινωνιολογία δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὰς ψυχικὰς δυνάμεις ἡτοι τὸ Γνωστικόν, Συναισθηματικόν, Βουλευτικόν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ὡς ἐσωτερικὰς λειτουργίας, ἀλλὰ μόνον διὰ τὰ προϊόντα τούτων, ἅφ' ἧς ταῦτα διὰ τῆς πράξεως λαβάνουν ἀποτελεῖ ἐν τῷ Κόσμῳ ὑπόστασιν, καὶ μάλιστα ταῦτα, ἢ γενικῶς ἀλλὰ μόνον, κατὰ τὴν κοινωνικὴν ταύτην πλειράν καὶ ἀποψιν· δηλαδὴ κατὰ τὴν πλειράν καὶ τὴν ἀποψιν ἐκείνην, καθ' ἣν συνδέονται ἀμέσως (αἰτιωδῶς) πρὸς τὴν ἠθελημένην συμβίωσιν. Δηλαδή τὸ ἔρπον τῆς Κοινωνιολογίας ἀγιάσσεται εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς σχέσεως τῶν προϊόντων τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν συμβίωσιν καὶ τὴν ἐξηγήσιν τούτων ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Α. χ. Ἐπὶ τῆς Γνώσεως ἢ ἐπὶ τοῦ Συναισθήματος ἡ Κοινωνιολογία δὲν θὰ ἐξακριβώσῃ πῶς συντελοῦνται ταῦτα ἐσωτερικῶς καὶ πῶς λειτουργοῦν, ἀλλὰ θὰ ἐξηγήσῃ ταῦτα ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Θὰ ἐξηγήσῃ κοινωνιολογικῶς π. χ. τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος ἢ τὴν Μουσικὴν τοῦ Wagner ἢ τοῦ Beethoven, ἐρευνῶσα τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον τῆς ἐποχῆς, τὰς μετ' ἄλλων μεγάλων ἀνδρῶν σχέσεις τῶν καὶ τὴν ἐκ' ἐκείνων ἐπιρροὴν τῶν τελευταίων κ. ο. κ. Τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῆς θελήσεως. Ἐξετάσουσι ἡ Κοινωνιολογία τὸν Κεφαλαιοκρατισμὸν ἢ τὴν ἐξετάσῃ τούτον ἀπὸ τῆς οἰκονομικῆς ὄψεως, ἀλλὰ θὰ ἀνέψῃ ποιοὶ κοινωνικοὶ λόγοι τὸν ἐπέβαλον εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων κ. ο. κ. Καθίσταται φανερόν, ἢ εἰς τὴν Κοινωνιολογικὴν ἐρευνᾶν ὑπόκεινται διὰ τὰ προϊόντα τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν κοινωνικὴν αὐτῶν ὄψιν, ἡτοι σύμπταις ἢ Πολιτισμὸς καὶ ἐνευθεν ἢ διάφοροι εἰς Κοινωνιολογίαν τοῦ Πολιτισμοῦ ἢ γένη, καὶ εἰδικῶς εἰς Κοινωνιολογίαν τῆς Τέχνης, τῆς Θεοποιίας, τῆς Ἐπιστήμης τοῦ Δικαίου, τῆς Πολιτικῆς, κ. λ. κ. Ἡ Κοινωνιολογία, ὅμως κατὰ τὴν ἐρευνᾶ τῆς Ἀξίας τοῦ Πολιτισμοῦ δὲν ἔχει αξιολογικὸν χαρακτηρισμόν, δὲν κρίνει δηλαδὴ αἰτῶν ἢ εἶναι καλὰ ἢ κακὰ, ἀλλὰ τὰς παρατηρεῖ μόνον καὶ τὰς ἐξηγεῖ χωρὶς νὰ ἀναστήλωσιν αὐτὰς ὡς ἠθικὰς.

II. Τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου τὸ ἀντικείμενον εἶναι διττόν, ἀπορροφόν

ἔξ αὐτῆς τῆς φύσ. ὡς τῆς ὡς Φιλοσοφίας. Δηλαδή ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐρευνᾷ τὸ εἶναι ἀφ' ἑτέρου τὸ δεῖν γενέσθαι, παρουσιάζουσα εὐτῷ τὸ Δίκαιον ὡς πραγματικὸν ἐννοιαῖον ὄλον. Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου ἔχει λοιπὸν νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ Δικαίου ἐν γένει καὶ τὴν Ἰδέαν αὐτοῦ, ἥτοι τὸ Δίκαιον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουσιν νὰ θελήσουσιν καὶ ἀκολουθήσουσιν.

III. Ἄς ἴδωμεν νῦν τὰς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀντικειμένου διαφορὰς τῆς Κοινωνιολογίας ἀπὸ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου. Αἱ διαφοραὶ αὗται εἶναι ἀφ' ἑνὸς ποσοτικά, ἀφ' ἑτέρου ποιοτικά. Ποσοτικῶς τὸ ἀντικείμενον τῆς Κοινωνιολογίας εἶναι εὐρύτερον τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου, διότι ἡ Κοινωνιολογία ἐρευνᾷ τὰ προϊόντα ὄλων τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ἐνῶ ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου ἐν μέρος (τὸ Δίκαιον) μίᾳ μόνον τούτων (τῆς Βουλῆσεως), τὸ ἀντικείμενον δὲ τῆς δευτέρας περιλαμβάνεται ποσοτικῶς εἰς τὸ τῆς πρώτης. Ἡ ποιοτικὴ διαφορὰ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἡ Κοινωνιολογία ἐξηγεῖ τὰς ψυχικὰς δυνάμεις ἢ μᾶλλον τὰ προϊόντα τούτων ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, ἐνῶ ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου ἀνευρίσκει τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν Ἰδέαν τοῦ Δικαίου. Ἡ Κοινωνιολογία ἐρευνᾷ τὸ Δίκαιον ἐξηγεῖ τοῦτο εἴτε ὡς Σύνολον εἴτε κατὰ τοὺς διαφόρους τούτου θεσμοὺς κατὰ τὴν ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος προέλευσιν μὴ ἐνδιαφερομένη αὐτῇ οὔτε διὰ τὴν ἔννοιαν οὔτε διὰ τὴν Ἰδέαν αὐτοῦ δηλ. ἂν εἶναι ὀρθὸν Δίκαιον ἢ ὄχι. Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου ἀντιστοιχεῖ ἢ καθ' αὐτὸ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου καὶ εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν ἢ Κοινωνικὴ Φιλοσοφία, ἡ δὲ μεταξὺ τῶν σχέσις διατυπῶνται αὐτῷ: οἷαν σχέσιν ἔχει ἡ Κοινωνικὴ Φιλοσοφία, ὡς ἐρευνᾷ τῆς ἔννοιᾶς καὶ τῆς Ἰδέας τῆς Κοινωνίας, πρὸς τὴν Κοινωνιολογίαν, τὴν αὐτὴν σχέσιν ἔχει καὶ ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου πρὸς τὴν Κοινωνιολογίαν τοῦ Δικαίου.

IV. Ἄς ἴδωμεν ἤδη ποῖα εἶναι ἑκατέρας, ἡ γνωσιολογικὴ βάσις. Τί θέλει δηλ. νὰ γνωρίσῃ ἑκατέρα τούτων καὶ κατὰ πόσον δύναται νὰ κατορθώσῃ τοῦτο. Διὰ νὰ συγκρίνωμεν ὁμοῦ καὶ τὰς δύο ἀπὸ τῆς γνωσιολογικῆς ἀπόψεως πρέπει νὰ τὰς θεωρήσωμεν ὡς ἀναχωρούσας ἐκ τῆς αὐτῆς περὶ Γνώσεως Θεωρίας.

Ἡ Κοινωνιολογία ἔχει νὰ γνωρίσῃ «Σχέσεις» δηλαδή τὰς σχέσεις, αἵτινες ὑπάρχουσιν μεταξὺ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν προϊόντων τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τῶν ἀνθρώπων. Αἱ σχέσεις αὗται εἶναι σχέσεις αἰτιότητος. Ἡ Κοινωνιολογία ἐπομένως ἐν τῇ πρὸς γνῶσιν ἐρεύνη τῆς ἐργάζεται μετὰ τὴν κατηγορίαν τῆς Αἰτιότητος. Ἀλλὰ ἡ αἰτιότης αὕτη καὶ μόνη (περικλείουσα τὰς κατηγορίας αἰτίας καὶ σκοποῦ) δὲν ἐπαρκεῖ ὅπως μίᾳ ἐξασφαλίσῃ γνῶσιν, διότι πλέον τοῦ ὅτι, ὀπισθεν παντὸς γεγονότος ὑπάρχει μία αἰτία οὐδὲν ἄλλο μᾶς λέγει. Ἡ Λογικὴ, ἡ ὁποία εἶναι τὸ μόνον μέσον, ὅπου ἐξασφαλίζει τὴν Γνῶσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου μόνον σχετικῶς παρέχει τὴν βοήθειάν τῆς εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν. Σχετικῶς μόνον διότι προσπαθεῖ ὁ Κοινωνιολόγος νὰ στηρίξῃ τοὺς συλλογισμοὺς του εἰς τὴν Λογικὴν καὶ νὰ μὴ ὑποκίπῃ εἰς παραλογισμοὺς, ἀπολύτως ὁμοῦ οὐχί, διότι εἰς τὸ σύμπλεγμα τῶν

αιτιών, κολλάκις πολλαπλῶν και ἀλληλοσυγκρουομένων, εἶναι λίαν ἐνδεχόμενον ὁ ἐρευνητὴς νὰ μὴ ἀνεύρη τὰς πραγματικὰς αἰτίας, ἀλλὰ ἄλλας δευτερευούσας και ἥσσοнос σημασίας και ταύτας νὰ θεωρήσῃ ὡς κυρίας. Ἄλλ' ἡ δυσχέρεια αὕτη πρὸς ἀπόκτησιν κοινωνιολογικῆς γνώσεως ἐπιτείνεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ὑποκειμενικότης τῆς παρατηρήσεως εἶναι εἰς ἄκρον δυσχερὲς νὰ ὑπερνηκῆθῃ, ὁ δὲ ἐρευνητὴς ἀσυναισθητῶς ὑποκαθιστᾷ εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης του τὴν ἰδίαν αὐτοῦ συνείδησιν, εἰς τρόπον ὥστε τὰ συμπεράσματά του πολὺ σπανίως θὰ φέρουν τὴν σφραγίδα τῆς ἀντικειμενικότητος, τῆς ἀπηλλαγμένης τῶν ἀξιολογικῶν κριτηρίων και τῶν συναισθηματικῶν προδιαθέσεων τοῦ Κοινωνιολόγου. Μὲ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ Κοινωνιολογία εἶναι ἀδύνατον νὰ φθάσῃ εἰς γνῶσιν, ἀλλ' ὅτι τοῦτο εἶναι δύσκολον ὄχι ὁμῶς και λογικῶς και πραγματικῶς ἀκόμη ἀδύνητον.

Ἀντιθέτως ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου ἔχει νὰ γνωρίσῃ ἀπ' ἐνὸς τὴν Ἐννοιαν, ἀπ' ἑτέρου τὴν Ἰδέαν τοῦ Δικαίου. Διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν πρώτην Γνῶσιν θὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς θεωρίας τῆς Γνώσεως, εἰ τῆς ὁποίας θὰ ὀδηγηθῇ ἀν τὴν ἐννοιαν ταύτην θὰ ἀνεύρη δι' ἐπαγωγῆς ἢ παραγωγῆς ἐμπειρικῆς ἢ θὰ προσδιορίσῃ ταύτην α priori. Ἐν πάσῃ ὁμῶς περιπτώσει δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ φθάσῃ εἰς γενικὸν και ἀπόλυτον προσδιορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ Δικαίου, ὅστις νὰ δύναται νὰ γίνῃ δεκτὸς ὑπὸ πάντων, διότι περὶ Γνώσεως θεωρία δὲν ἐπίσχει μία και μόνη, οὔτε Ἐννοια τοῦ Δικαίου διετυπώθη μία και μόνη.

Ἐπομένως ἐν τῇ Ἐννοίᾳ τοῦ Δικαίου ἀποκλείεται ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου νὰ φθάσῃ εἰς Γνῶσιν. Ἀλλὰ οὔτε και ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῆς Ἰδέας τοῦ Δικαίου εἶναι δυνατόν ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου νὰ φθάσῃ εἰς ἀντικειμενικὴν Γνῶσιν. Διότι ἡ Ἰδέα τοῦ Δικαίου συνδέεται στενῶτατα μὲ τὴν Ἰδέαν τῆς Κοινωνίας και αὕτη μὲ τὸ ἀνώτατον και ὑψιστον τῶν ἀνθρώπων ἀγαθόν. Ταῦτα δὲ πάντα τὰ προβλήματα δὲν δύναται νὰ ἐρευνησῇ και λύσῃ ἐπιστημονικῶς ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου, μοιραίως δὲ θὰ καταφύγῃ εἰς τὴν κοινωνικὴν φιλοσοφίαν και τελικῶς εἰς αὐτὴν τὴν Ἠθικὴν, παρὰ τῆς ὁποίας θὰ παραλάβῃ τὴν ἐννοιαν τοῦ Ἠθικοῦ και τὴν τελικὴν και τὴν ἀνωτάτην Ἀξίαν. Ὅπως ὁμῶς τὸ πρόβλημα τῆς Ἰδέας τοῦ Δικαίου γίνεται πρόβλημα καθαρῆς Ἠθικῆς μετατίθεται εἰς τὸ γνωστὸν ζήτημα ἐὰν και κατὰ πόσον εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ ἐπιστημονικῶς ἡ ἀνωτάτη ἀξία και τὸ ὑπερτάτον ἀγαθόν. Ὅ,τι δῆποτε και ἀν θεωρηθῇ ὡς τοιοῦτο δὲν θὰ ἔχη τὴν ἀξίαν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀντικειμενικότητος, διότι ἡ ἀνωτάτη Ἀξία δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἐπιστημονικῶς, ἀλλὰ μόνον μεταφυσικῶς. Ἐπομένως και ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῆς Ἰδέας τοῦ Δικαίου ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου δὲν δύναται νὰ φθάσῃ εἰς Γνῶσιν.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἔχομεν προφανῆ τὴν ἐπὶ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως διαφορὰν μεταξὺ Κοινωνιολογίας και Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου. Ἡ πρώτη δύναται νὰ φθάσῃ εἰς Γνῶσιν και ὡς τοιαύτη εἶναι Ἐπιστήμη ἐνῶ ἡ δευτέρα εἶναι καθαρά Φιλοσοφία και δὲν δύναται νὰ φθάσῃ εἰς Γνῶσιν. Τῆς πρώτης

τὸ ἀντικείμενον τῆς Γνώσεως εἶναι καθαρῶς ἐμπειρικόν· ἐνῶ τῆς δευτέρας εἶναι ξένον καὶ ἄοχeton πρὸς πᾶσαν ἐμπειρίαν.

Ἐκ τῆς γενομένης ἀναπτύξεως τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς γνωσιολογικῆς βάσεως τῆς Κοινωνιολογίας καὶ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου καὶ τῆς γενομένης συγχύσεως κατέστη φανερὰ ἡ μεταξὺ των σχέσις καὶ διαφορά. Παρ' ὅλας ὅμως τὰς διαφορὰς ταύτας δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὅτι ταύτας χωρίζει χάσμα ἀγεφύρωτον, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀλληλοσυμπληροῦνται ἐφ' ὅσον κοινὸν ἀμφοτέρων ἀντικείμενον εἶναι ὁ κοινωνικὸς βίος. Ὁ γνωρίζων διὰ τῆς κοινωνιολογικῆς ἰσχύνης τὴν Κοινωνίαν μοιραῶς θὰ θελήσῃ νὰ κρίνῃ ταύτην καὶ ἀξιολογικῶς ὁπότε θὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου καὶ τὴν Κοινωνικὴν Φιλοσοφίαν. Τοῦτο ἄλλωστε ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸν ἐνυπάρχοντα εἰς τὸν ἀνθρώπον ἔρωτα πρὸς τὴν Γνώσιν δύο ἀπολύτων τυπικῶν Ἀξιών τοῦ «Ἀληθοῦς» καὶ τοῦ «Ἀγαθοῦ», ἧτις Γνώσις ἀποτελεῖ τὸν ἰδεώδη τελικὸν Σκοπὸν πάσης ἀνωτέρας ἀνθρώπινης Σκέψεως.

Μετὰ δεκάλεπτον διακοπὴν τῆς Συνεδριάσεως ὁ πρόεδρος τῆς συνεδριάσεως Κ. Δ. Γληνὸς κηρύσσει τὴν ἔναρξιν τῆς συζητήσεως.

Π. Κανελλόπουλος. Ἐν πρώτῃ συγκαίρει τὸν κ. Ζήσῃν διὰ τὴν ἀνακοίνωσιν, πρὸς τὴν ὁποίαν κατὰ τὸ πλεῖστον συμφωνεῖ. Ἐν τοῦτοις ὅμως νομίζει ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ κ. Ζήσῃ δοθεὶς ὁρισμὸς εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν εἶναι πολὺ εὐρὺς καὶ ὑπερβαίνει τὰ ἐπιστημονικὰ ὄρια· διότι δὲν χωρίζει ὁ κ. Ζήσης τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τῆς Ἐπιστήμης. Νομίζει ὅτι ἡ Κοινωνιολογία ὀφείλει ν' ἀρκεσθῇ, ἂν θέλῃ νὰ εἶναι Ἐπιστήμη, εἰς τὸν αἰτιώδη σύνδεσμον μεταξὺ θελήσεως καὶ πράξεως. Ὁ Κοινωνιολόγος θὰ ἐξακριβώσῃ τὰ αἷτια τῆς πράξεως. Δὲν πρέπει νὰ προχωρήσῃ πέραν τῆς θελήσεως, διότι μεταφυσικῶς μόνον δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ ἐξήγησις τῶν ἐξωβουλητικῶν αἰτίων.

Α. Βεζανης. Ὁ καθορισμὸς τοῦ ἀντικειμένου τῆς Κοινωνιολογίας, ὡς διεγράφη ἀπὸ τὸν κ. Ζήσῃν, τ. ἔ. ὡς ἐπιστήμης ἐξηγούσης τὰς ψυχικὰς δυνάμεις ἢ μᾶλλον τὰ προϊόντα τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τῶν ἐν Κοινωνίᾳ ἀνθρώπων ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος ἔχει ὡς λογικὸν ἀναπότρεπτον ἀποτέλεσμα, ὡς ὁ ἴδιος ὁ κ. Ζήσης ἀνωμολόγησεν, τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Κοινωνιολογία θὰ ἐξετάσῃ καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς σκέψεως καὶ θὰ ἐξηγῇ ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος ὅλας τὰς ἐπιστημονικὰς κτήσεις. Τοῦτο ὅμως θὰ εἶχεν ὡς τρομακτικὸν ἀποτέλεσμα τὴν ἀπαίτησιν, ἵνα ὁ Κοινωνιολόγος γνωρίσῃ τὰ πάντα τόσον καλά, ὥστε νὰ δύναται ἀκόμη καὶ νὰ τὰ ἐξηγῇ. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἀτοπον, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὸν ὁρισμὸν τῆς Ἐπιστήμης ὡς συστηματοποιημένου Συνόλου γνώσεων. Δίδει κοῦ τὸ σύστημα εἰς τὸν κυκλῶνα τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων. Μὲ τὴν γνώμην τοῦ κ. Ζήσῃ ὁ Κοινωνιολόγος μεταβάλλεται εἰς Πανεπιστήμονα καὶ ἡ Κοινωνιολογία εἰς Πανεπιστήμην, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ ἐμπειρικῶς ἀτοπον εἶναι καὶ ἀντικρὺ ἀντιτίθεται

εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἐπιστήμης ὡς συστήματος Γνώσεων. Ἀφίνω κατὰ μέρος τὸ προβληματικὸν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ Κοινωνιολογία θέλει νὰ τὰ ἐξηγήσῃ ὅλα ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, ἀντὶ νὰ προσπαθῇ νὰ τὰ ἐξηγῇ γενικῶς. Ἀπὸ τὰ ὁποῖα κατατάσσει ὁ κ. Ζήσης εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν ἐξετάζονται ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν τῆς Μαθηματικῆς, τῆς Τέχνης καὶ τέλος τῆς Ἱστορίας τῆς Κοινωνίας, ἥτις ἔδει νὰ ὀνομάζεται Κοινωνιολογία.

Δ. Γληνὸς Ἐν πρώτοις ὁ κ. Ζήσης ὁμιλῶν περὶ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου ἐθεώρησε ταύτην ὡς Ἐπιστήμην καὶ ἐπανέλαβε πλειστάκις προκειμένου, περὶ ταύτης καὶ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου τὴν φράσιν «ἀμφότεραι αἱ ἐπιστῆμαι» ἐνῷ ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου δὲν εἶναι Ἐπιστήμη. Περαιτέρω ὁ κ. Ζήσης ἀνήγαγε τὰς ἀπαρχὰς τῆς Κοινωνιολογίας εἰς τοὺς Ford Tönnies καὶ G. Simmel, ἐνῷ πολλοὶ ἄλλοι πρὸ αὐτῶν ἠσχολήθησαν μετὰ τὴν Κοινωνιολογίαν. Οὐσιαστικῶς δὲν συμφωνεῖ μετὰ τὸν κ. Ζήσην, ὅτι τὸ ἀντικείμενον τῆς Κοινωνιολογίας εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν προϊόντων τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τῶν ἀνθρώπων, διότι τοῦτο τὸ ἀντικείμενον εἶναι εὐρύτατον. Κατὰ τὸν κ. Γληνὸν τὸ ἀντικείμενον τῆς Κοινωνιολογίας εἶναι ἄλλο τ. ἔ. ἡ ἔρευνα τῶν ἀντικειμενικῶν μορφῶν τῆς συμβιώσεως δηλαδὴ «αἱ σχέσεις». Ἐπειτα δὲ ἡ σχέση αὕτη δὲν δύναται νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τὰς ἀνθρώπους, δεδομένου ὅτι ὅχι μόνον εἰς τὸν ἀνθρώπον ἐμφανίζονται σχέσεις ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἄλλα ζῶα. Τὰς σχέσεις δὲ ταύτας ἀνθρώπων καὶ ζῶων ἔχει ἀντικείμενον νὰ ἐρευνῆσῃ ἡ Κοινωνιολογία καὶ δὴ κατὰ τὰς σταθερὰς αὐτῶν ἐπαναλήψεις συνάγουσα τοὺς νόμους τῶν τοιούτων σταθερῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπαναλήψεων. Αἱ σχέσεις δὲ αὗται ὑπόκεινται εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν ὡς κοινωνικὰ φαινόμενα, ἀναλόγως δὲ τοῦ εἶδους τῆς κοινωνιολογίας λ.χ. διὰ τὴν Τέχνην ὡς κοινωνικὸν φαινόμενον ἔχομεν τὴν Κοινωνιολογίαν τῆς Τέχνης, διὰ τὴν Θρησκείαν ὡς κοινωνικὸν φαινόμενον τὴν Κοινωνιολογίαν τῆς Θρησκείας κ.ο.κ. Περαιτέρω ὁ κ. Ζήσης ὁμίλησε περὶ ὑποκειμενικότητος τῆς ἐκ τῆς κοινωνιολογικῆς ἐρεύνης γνώσεως, χωρὶς ὁμῶς νὰ μᾶς εἰπῇ καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπερνικήσεως, τῆς ὑποκειμενικότητος ταύτης, διότι ἡ ὑποκειμενικότης αὕτη βεβαίως ὑπάρχει, πρέπει ὁμῶς νὰ ὑπερνικηθῇ. Τέλος φαίνεται ὅτι ὁ κ. Ζήσης δὲν διεχώρισε σαφῶς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν ἀπὸ τῆς φιλοσοφικῆς.

Π. Ζήσης. Εἰς ἀντίκρουσιν τῶν γενομένων ἀντιρρήσεων παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: Ἐν πρώτοις ἡ παρατήρησις τοῦ κ. Κανελλοπούλου ὅτι δὲν χωρίζει τὴν Φιλοσοφίαν ἀπὸ τῆς Ἐπιστήμης δὲν εἶναι ἀκριβής, διότι διαχωρίζει ἀριστὰ καὶ σαφῶς τὰ ἔργα ἑκατέρας τούτων, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ἰδιαιτέρως ὀδῶς ἀνέπτυξε τὴν γνωσιολογικὴν βάσιν τῆς Κοινωνιολογίας καὶ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου καὶ τὴν πρώτην ἑξαγατήρισεν ὡς Ἐπιστήμην ἐνῷ τὴν δευτέραν ὡς Φιλοσοφίαν, καὶ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς Γνώσεως ἑκατέρας τούτων. Ὡς πρὸς τὴν ἑτέραν παρατήρησιν τοῦ κ. Κανελλοπούλου, ὅτι ἡ Κοινωνιολογία διὰ νὰ εἶναι Ἐπιστήμη πρέπει νὰ περιορισθῇ

μόνον εἰς τὸν μεταξύ πράξεως καὶ θελήσεως αἰτιώδη σύνδεσμον καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἐξωβουλητικῶν γεγονότων, νομίζει ὅτι αὕτη δὲν εἶναι ὀρθὴ διότι συγγέεται μὲ τὴν ἔρευναν τῆς Ψυχολογίας. Ἡ γνῶσις τοῦ μεταξύ πράξεως καὶ θελήσεως συνδέσμου ἀποτελεῖ τίτὸ ἄκρας ἐσωτερικόν, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ διὰ τῆς Κοινωνιολογίας καὶ μόνον ἡ Ψυχολογία δύναται νὰ ἐξακριβώσῃ τοιοῦτον σύνδεσμον. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνεύρεσις τοῦ συνδέσμου μεταξύ πράξεως καὶ βουλήσεως δὲν μᾶς ὠφελεῖ εἰς τίποτε ἀπολύτως, διότι δὲν μᾶς λέγει τοῦτο τίποτ' ἄλλο εἰ μὴ ὅτι ὀπισθεν πάσης πράξεως κρύπτεται μία βούλησις καὶ οὐδὲν πλέον, πρᾶγμα ἄλλως τε ἀναμφισβήτητον. Ἐπομένως ἡ Κοινωνιολογία θέλουσα νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἡράξιν δὲν θὰ ἐρηγηύσῃ ταύτην διὰ τῆς βουλήσεως, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἐσήμαινεν ἐπανάληψιν τοῦ αὐτοῦ πράγματος καὶ κύκλου, ἀλλὰ θὰ ἐξηγήσῃ ταύτην ἐκ τοῦ αἰτιώδους συνδέσμου τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς βουλήσεως. Οὐδαμοῦ δὲ βλέπει μεταφυσικότητα εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῶν ἐξωτερικῶν αἰτίων τῆς βουλήσεως, ἥτις ἔρευνα εἶναι τελείως ἐμπειρικὴ καὶ συνεπῶς ἐστερημένη πάσης μεταφυσικῆς παραδοχῆς.

Ὡς πρὸς τὴν παρατήρησιν τοῦ κ. Βεζανῆ, ὅτι ἡ διαγραφὴ τοῦ ἀντικειμένου τῆς Κοινωνιολογίας ὑπ' αὐτοῦ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀξίωσιν ἵνα ὁ Κοινωνιολόγος γνωρίζῃ ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς Ἐπιστήμας καὶ ἐξηγήσῃ ταύτας κοινωνιολογικῶς φρονεῖ ὅτι αὕτη στερεῖται σημασίας, διότι δὲν δεῖοι ἀπὸ τὸν Κοινωνιολόγον νὰ εἶναι μαθηματικός, χημικός, φυσικός καὶ οἰκονομολόγος, ἀλλ' ὅτι ὁ μαθηματικός ἢ ὁ χημικός ἢ ὁ φυσικός ἢ ὁ οἰκονομολόγος ὁ ἐξηγῶν τὴν γνῶσιν ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος ἐργάζεται ὡς Κοινωνιολόγος. Διὰ νὰ εἶναι κανεὶς Κοινωνιολόγος δὲν ἀπαιτεῖται νὰ ἔχῃ ἐξηγήσῃ κοινωνιολογικῶς ὅλους τοὺς σταθμοὺς τῆς ἐξελέξεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, οὔτε νὰ κατέχῃ ὅλας τὰς Ἐπιστήμας. Τοῦτο ἀκριβῶς ἐκφράζομεν ὅταν λέγομεν ὅτι ἡ Κοινωνιολογία εἶναι γενικὴ Ἐπιστήμη. Καθὼς διὰ νὰ εἶναι κανεὶς Φιλόσοφος δὲν ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι μαθηματικός, φυσικός, χημικός, ἀστρονόμος, οἰκονομολόγος, ἱστορικός, νομικός κ.λ.π. (ἐάν εἶναι βεβαίως τόσῳ τὸ καλύτερον) καίτοι αἱ Ἐπιστήμαι τούτων ἔχουν τὴν φιλοσοφικὴν πλευρὰν των, τὴν ὁποίαν θὰ ἐξετάσῃ ὁ φιλόσοφος, οὕτω καὶ ὁ Κοινωνιολόγος θὰ ἐξετάσῃ τὴν κοινωνικὴν των πλευρὰν καὶ ἂν δὲν ἔχῃ τὴν εἰδικότητα πάσης Ἐπιστήμης. Διὰ νὰ ἐξηγήσῃ κοινωνιολογικῶς τὴν Τέχνην ὁ Κοινωνιολόγος δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ὁ ἴδιος καλλιτέχνης. Ὁ ἐξηγῶν τὸν Beethoven ἢ τὸν Wagner κοινωνιολογικῶς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ὁ ἴδιος Wagner, Beethoven. Ὁ φόβος τοῦ κ. Βεζανῆ, ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον χάνεται ἡ ἔννοια τῆς Ἐπιστήμης φαίνεται εἰς τὸν κ. Ζήσῃν ἀδικοιολόγητος, διότι ἡ Ἐπιστήμη σημαίνει γνῶσιν καὶ ἐπ' ὅσον ὁ Κοινωνιολόγος κατέκτησε τὴν γνῶσιν καὶ διὰ ταύτης τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς Ἐπιστήμης συστρατεύεται καὶ τὴν ἰδέαν αὐτῆς πραγματοποιεῖ. Τέλος ἡ παρατήρησις τοῦ κ. Βεζανῆ ὅτι τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον κατ' αὐτὸν

ἐπιχειρεῖ ἡ Κοινωνιολογία, εἶναι ἔργον τῆς Ἱστορίας καὶ δὴ τῆς Ἱστορίας τῆς Μαθηματικῆς, τῆς Φιλοσοφίας, τῆς Τέχνης κ.λ.κ. θέτει τὸ πρόβλημα τῆς διακρίσεως τῆς Κοινωνιολογίας ἀπὸ τῆς Ἱστορίας. Βεβαίως ἡ λύσις τοῦ προβλήματος καὶ χρόνον πολὺν ἀπαιτεῖ καὶ διεξοδικὰ ἀναπτύξεις καὶ ἔξω τοῦ θέματος εἶναι. Ἐν τούτοις ὁμως δι' ἄλλων προβαίνει εἰς τὴν διαχωρῖσιν. Ἡ Ἱστορία μᾶς κάμνει δυνατὴν τὴν γνῶσιν ὁρισμένων γεγονότων, τὰ ὅποια κατέχουν ὁρισμένην θέσιν εἰς τὸ διάστημα τοῦ χρόνου. Ἡ Ἱστορία μᾶς κάμνει περαιτέρω γνωστὴν τὴν ἐν τῷ χρονικῷ διαστήματι σειράν τῶν συμβάντων καὶ τῶν γεγονότων, προϊστοροῦσα τι τὸ πρότερον καὶ τι τὸ ὕστερον χρονικῶς. Ἡ Κοινωνιολογία λαμβάνουσα τὸ ὅλικόν της κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Ἱστορίας δὲν ἐρευνᾷ τὸ χρονικῶς πρότερον ἢ ὕστερον τῶν γεγονότων, ἀλλὰ τὸ λογικῶς, ἐξηγοῦσα τὴν σχέσιν τῶν γεγονότων, αἰτιολογικῶς. Μέσον τῆς ἱστορικῆς γνώσεως εἶναι αἱ κατὰ τὸν Καπτ μορφαὶ τῆς κινήσεως «χῶρος καὶ χρόνος», μέσον τῆς Κοινωνιολογικῆς Γνώσεως εἶναι ἡ κατηγορία τῆς «αἰτιότητος». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νομίζει δι' παρέχεται σαφῆς ἡ διάκρισις μεταξὺ Κοινωνιολογίας καὶ Ἱστορίας.

A. Βεζανῆς. Φρονεῖτε λοιπὸν σεις κ. Ζήση δι' εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς Αἰτιότητος τὸ Αἴτιον δὲν προηγείται χρονικῶς τοῦ Αἰτιατοῦ;

Π. Κανελλόπουλος. Βεβαίως δὲν προηγείται, ἀρκεῖται περὶ λογικῆς προτεραιότητος ὡς καὶ ὁ Καπτ ὑποστηρίζει.

A. Βεζανῆς Δὲν θεωρεῖ τὴν βεβαίωσιν ταύτην τοῦ κ. Κανελλοπούλου ὡς ἀσφαλῆ. Οὐδὲ εἶναι δυνατόν ὁ Καπτ νὰ ὑποστηρῆ δι' τὸ αἴτιον ἐκεῖται χρονικῶς τῷ αἰτιατῷ του, μᾶλλον δκ. Κανελλόπουλος παρεξήγησε τὸν Καπτ.

Ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων τοῦ κ. Γληνοῦ παρατηρεῖ τὰ ἀκόλουθα. Ἐν πρώτοις κακῶς ὑπέλαβεν ὁ κ. Γληνὸς περὶ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου ὁμιλεῖ ὡς περὶ Ἐπιστήμης, διότι δητικῶς ἐτόνισεν «τῆς λέξεως Ἐπιστήμης λαμβανομένης διὰ τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς ἔννοιαν» ἐπανειλημμένως δὲ ἀνέφερον δι' ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως ἐκ' οὐδενὶ λόγῳ δύναται αὕτη νὰ θεωρηθῆ ὡς Ἐπιστήμη εἰ μὴ μόνον ὡς Φιλοσοφία, τοῦτο δὲ ἦτο τὸ πόρισμα τῆς ὅλης γνωσιολογικῆς ἐρεύνης, ἣν ἐπεχείρησε καταδειξάς δι' ἡ μὲν Κοινωνιολογία εἶναι Ἐπιστήμη, διότι δύναται νὰ φθάσῃ εἰς γνῶσιν, ἡ δὲ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου εἶναι Φιλοσοφία καὶ οὐχὶ Ἐπιστήμη, διότι δὲν δύναται νὰ φθάσῃ εἰς γνῶσιν. Ὡς πρὸς τὴν δευτέραν παρατήρησιν τοῦ κ. Γληνοῦ ὅτι κακῶς θεωρεῖ ὡς ἰδρυτὰς τῆς ἐπιστημονικῆς Κοινωνιολογίας τὸν Fred. Tönnies καὶ τὸν Simmel, τονίζει δι' ἐξακολουθεῖ νὰ φρονῇ τοῦτο, διότι πάντες οἱ προηγούμενοι ἀπὸ τοῦ Comte καὶ ἐφεξῆς μέχρις αὐτῶν δὲν ἦσαν Κοινωνιολόγοι, ἀλλὰ περισσότερον Φιλόσοφοι καὶ μάλιστα καθαροὶ Μεταφυσικοὶ.

A. Γληνός. Ὁ Spencer ἦτο μεταφυσικὸς καὶ ὄχι κοινωνιολόγος ἐπιστήμων;

II. Ζήσης. Ὁ Spencer εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν μεταφυσικός, διότι τὶ ἄλλο ἂν ᾔχι κατ' ἐξοχὴν μεταφυσική εἶναι ἢ παρὰ τοῦ Spencer παραδοχὴ τῆς Κοινωνίας ὡς ζῶντος ὀργανισμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνευρίσκει αὐτόχρομα μεταφυσικῆς ἀναλογίας παραβάλλων π. χ. τὸν στρατὸν μὲ τὰ νεθρα τοῦ ζῶντος ὀργανισμοῦ, τὴν Κυβέρνησιν μὲ τὸν ἐγκέφαλον κ. ο. κ.; Ἡ ἐπιστημονικὴ Κοινωνιολογία ἀρχίζει μόνον ἀπὸ τοῦ Tönnies καὶ τοῦ Simmel, οἱ ὁποῖοι ἤχρισαν νὰ ἐρεῖνοῦν τὰς κοινωνικὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Γληνοῦ, τὸ ἀντικείμενον τῆς Κοινωνιολογίας εἶναι ἡ ἀνεύρεσις τῶν ἀντικειμενικῶν μορφῶν τῆς συμβιώσεως ἧτοι αἱ σχέσεις. Εἶναι ἀληθές, λέγει, ὅτι ἀπὸ τοῦ Tönnies καὶ τοῦ Simmel μετεβιβάσθη εἰς τὴν σημερινὴν Κοινωνιολογίαν ἡ ἐρευνα τῶν σχέσεων, ἧτις σήμερον διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ L. v. Wiese περὶ σχέσεων, εἶναι εὐρέως διαδεδομένη. Ἀλλὰ νομίζει ὅτι ἡ περὶ σχέσεων διδασκαλία δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ ἐπιστημονικῶς διότι εἶναι εἰς ἄκρον ἀμφίβολον ἂν κατ' ἀρχὴν δύνανται ν' ἀνευρεθοῦν τύποι τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, πᾶσα δὲ ἀπόπειρα ἀπέτυχεν. Ἀναφέρει τὴν προσπάθειαν τοῦ Fred. Tönnies, ὅστις ἐρευνῶν τὰς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεις ἀνάγει ταύτας εἰς δύο ἀνωτάτους τύπους τὴν «Κοινότητα» καὶ τὴν «Κοινωνίαν». Ἀλλὰ οἱ τύποι οὗτοι μόνον τῶν δὲν δύνανται νὰ σταθοῦν, διὰ τοῦτο ὁ Tönnies προσπαθεῖ νὰ τοὺς στηρίξῃ εἰς δύο ἀντιστοιχοὺς τύπους τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ἐπιλογικὴν θέλησιν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποδειχθῇ ὅτι οἱ τύποι τῶν σχέσεων εἶναι μόνον ἡ Κοινότης καὶ ἡ Κοινωνία, οὔτε ὅτι οἱ τύποι τῆς βουλήσεως εἶναι ἡ φυσικὴ καὶ ἡ ἐπιλογικὴ θέλησις. Διὰ τοῦτο νομίζει ὅτι ἡ περὶ σχέσεων διδασκαλία τοῦ L. v. Wiese δὲν δύναται νὰ σταθῇ ἐπιστημονικῶς. Περαιτέρω λέγει ὁ κ. Ζήσης ὅτι εἶναι παράδοξον διὰ τὸν κ. Γληνόν, ἀποκρούοντα τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ καὶ θεωροῦντα ὡς ἀντικείμενον τῆς Κοινωνιολογίας τὰς σχέσεις, τὸ ὅτι ἡμιλεῖ περὶ Κοινωνιολογίας τῆς Τέχνης. Οἱ θεωρητικοὶ τῆς περὶ σχέσεων διδασκαλίας (ὡς ὁ v. Wiese) δὲν ἀναγνωρίζουσι Κοινωνιολογίαν τῆς Τέχνης, διότι ἐρευνοῦν οὗτοι σχέσεις μόνον μεταξὺ ἀνθρώπων, καὶ δὲν ἀνευρίσκει ἐν τῇ Τέχνῃ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων; δύναται μόνον ὁ κ. Γληνός νὰ ὀμιλήσῃ περὶ Κοινωνιολογίας τῆς Τέχνης ὅταν παραδεχθῇ τὴν ἀντίληψίν του περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς Κοινωνιολογίας. Τέλος ὡς πρὸς τὴν περὶ σχέσεων διδασκαλίαν παρατηρεῖ ὁ κ. Ζήσης ὅτι οἱ ἀντικρῶσοποι τῆς τυπολογικῆς Κοινωνιολογίας ὡς ὁ Tönnies, ὁ Simmel καὶ ἐν μέρει ὁ Marx Weber εἰς τὰς σχέσεις θέλουσιν νὰ ἀνεύρουν τὴν ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν τῶν ἀνθρώπων (Wechselwirkung). Ἀλλὰ ἡ ἔννοια τῆς ἀλληλεπιδράσεως περιλαμβάνεται ἤδη εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ δοθεῖσαν ἔννοιαν τῆς σχέσεως αἰτιώτητος, ἧτις ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς κοινωνιολογικῆς γνώσεως. Ὡς πρὸς τὴν παρατήρησιν τοῦ κ. Γληνοῦ περὶ τῆς Κοινωνιολογίας τῶν ζῶων ὑπάρχει, λέγει ὁ κ. Ζήσης, μία σχετικὴ κατεύθυνσις ἐν Γερμανίᾳ, ἀλλὰ νο-

μίζει ὅτι ἡ Κοινωνιολογία ὀφείλει νὰ περιορισθῆ εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν τῶν ἀνθρώπων, ὡς γνωρίζῃ πρῶτον καλῶς τὸν κοινωνικὸν ἄνθρωπον καὶ κατόπιν ὡς στραφῆ καὶ εἰς τὰ κοινωνικὰ ζῶα. Ἄλλοτε ἢ καθ' αὐτὸ Κοινωνιολογία ἢ ἔξεταζουσα τοὺς ἀνθρώπους, δὲν ἔχει νὰ ὠφελῆθῃ τίποτε ἐκ τῆς Κοινωνιολογίας τῶν ζώων, διότι δὲν εἶναι δυνατὴ οὐδεμία ἀναλογία μεταξὺ ζώων καὶ ἀνθρώπων προκειμένου περὶ προϊόντων τοῦ πνεύματος, μὲ τὰ ὅποια ἀσχολεῖται ἡ Κοινωνιολογία. Ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ κ. Γληνοῦ ὅτι ἡ Κοινωνιολογία θὰ ἐξαγάγῃ νόμους, λέγει ὁ κ. Ζήσης, καὶ ἄλλοτε ὑπεστήριξε καὶ νῦν ἐπαναλαμβάνει τὴν γνώμην ὅτι αὐτὴ δὲν δύναται νὰ ἐξαγάγῃ νόμους ἱστορικούς. Ἡ ἐξαγωγή νόμων ἱστορικών εἶναι ἔργον τῆς Φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἢ ὅποια εἶναι Φιλοσοφία καὶ οὐχὶ τῆς Κοινωνιολογίας, ἢ ὅποια εἶναι Ἐπιστήμη. Καὶ τοῦτο διότι ἡ ἀνεύρεσις ἱστορικών νόμων προϋποθέτει τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, ἢ ἀναγνώρισιν δ' αὐτῆ τῆς ὑπάρξεως νόμων ἱστορικών προϋποθέτει τὴν λύσιν δύο βασικών φιλοσοφικών προβλημάτων, ὧν τὸ μὲν ἀνάγεται εἰς τὴν περὶ Γνώσεως θεωρίαν, τὸ δὲ εἰς τὴν καθαρὰν Μεταφυσικὴν, τ. ἔ. τὰ προβλήματα τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Ἡ θέσις τοῦ δευτέρου αἴρει τὴν δυνατότητα τῆς ὑπάρξεως νόμων ἱστορικών, ἢ ὑπαρξίς δὲ αὐτῶν προϋποθέτει τὴν θέσιν τῆς αἰτιότητος ὡς κατηγορίας τοῦ Νοῦς.

Δ. Γληνὸς καὶ Δ. Βεζανῆς. Ἡ ἀνεύρεσις ἔστω καὶ ἐνὸς ἱστορικοῦ νόμου ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν.

Πρὸ τῆς λύσεως τῶν προβλημάτων, ἧτις λύσις θὰ εἶναι πάντοτε μεταφυσικὴ, δὲν δυνάμεθα εἰς μίαν κανονικότητα, τὴν ὁποίαν ἔστω πιστοποιοῦμεν, νὰ προσδεύσωμεν τὴν ἰδιότητα καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ ἱστορικοῦ νόμου διότι τότε κάνομεν μοιραίως τὴν μεταφυσικὴν παραδοχὴν τῆς ὑπάρξεως ἱστορικών νόμων. Ἐπομένως ἢ καθαρὰ Ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ εἴπῃ οὔτε ἂν ὑπάρχουν οὔτε ἂν δὲν ὑπάρχουν νόμοι ἱστορικοί. Εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ κ. Γληνοῦ ὅτι ὠμίλησε περὶ ὑποκειμενικότητος ἐν τῇ Γνωσιολογίᾳ τῆς Κοινωνιολογίας χωρὶς ν' ἀναφέρῃ καὶ πῶς θὰ ὑπερνηκῆθῇ ἢ ὑποκειμενικότης αὐτῆ, ὁ κ. Ζήσης ὁμολογεῖ ὅτι ὠμίλησε περὶ ὑποκειμενικότητος, ἀλλὰ φρονεῖ ὅτι ἡ Ἐπιστήμη δὲν δίδει οὔτε συνταγὰς οὔτε ὁδηγίαις πῶς θὰ ὑπερνηκῆθῇ ἢ ὑποκειμενικότης τῆς παρατηρήσεως. Ἐπιστήμη σημαίνει τοῦτο αὐτὸ ὑπερνήκῃσιν τῆς ὑποκειμενικότητος καὶ ἀντικειμενικότητα, ὃ δὲ ἐπιστήμων γνωρίζῃ μόνος του καὶ προσπαθεῖ νὰ ὑπερνηκῆσῃ τὴν ὑποκειμενικότητα, ὅπου δὲν κατορθώνει νὰ ὑπερνηκῆσῃ ταύτην δὲν φθάνει μέχρι τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν παρατήρησιν τοῦ κ. Γληνοῦ ὅτι δὲν διαχωρίζει σαφῶς τὴν φιλοσοφικὴν γῶσιν ἀπὸ τῆς Ἐπιστημονικῆς λέγει ὅτι οὐδαμοῦ ἔδειξεν ὁ κ. Γληνὸς τοῦτο, ἀντιθέτως δὲ ὡς καὶ εἰς σχετικὴν παρατήρησιν τοῦ κ. Κανελλοπούλου ἀπήντησεν ἀνωτέρω ἐχώρησε πλήρως τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Ἐπιστήμης καὶ μάλιστα κατὰ τὸ οὐσιαστικὸν μέρος ἦτοι

κατὰ τὴν γνωσιολογικὴν βᾶσιν καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐρευνῆς ἐπιστοκοίησε τὴν διαφορὰν τῆς Κοινωνιολογίας ὡς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου ὡς Φιλοσοφίας.

Ὁ προεδρεύων κ. Γληνὸς κηρύσσει τὴν λύσιν τῆς Συνεδριάσεως.

ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ
 ΥΠΟ
 ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΕΖΑΝΗ

Εἰς τὴν ἀπάντησιν τοῦ κ. Ζήση εἰς τὰ ὑπ' ἐμοῦ λεχθέντα κατὰ τὴν τὴν ἀνακοίνωσιν αὐτοῦ ἐπακολουθήσασαν συζητήσιν δὲν ἠδυνήθην, νὰ ἀνταπαντήσω, ὅσον ἔπρεπε ἐκτενῶς καὶ νὰ ἀναπτύξω — περισσότερον τὰ ὑπ' ἐμοῦ ὑποστηριζόμενα. Κἀμνω τοῦτο ἐκ τῶν ὑστέρων σήμερον. Ὁ κ. Ζήσης λέγει ὅτι ἡ «Κοινωνιολογική» ἐξήγησις ἦτοι ἡ ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος ἐξήγησις τῆς Τέχνης καὶ τῆς Ἐπιστήμης δὲν προϋποθέτει γνῶσιν τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Τέχνης. Βεβαίως, λέγει, ὠφελεῖ ἡ Γνώσις τοῦ ἐξηγητέου ἀντικειμένου δὲν εἶναι ὅμως αὐτὴ ἀπαραίτητος. Ἡ κοινωνιολογικὴ ἐξήγησις τῆς θεωρίας τῆς Σχετικότητος εἶναι ἀνεξίτητος πάσης γνώσεως Μαθηματικῆς ἢ Φυσικῆς. Ἡ δὲ Μουσικὴ τοῦ Wagner καὶ τοῦ Beethoven. (Ἄν καὶ ἡ Μουσικὴ εἶναι ἡ Τέχνη ἐκεῖνη ἥτις, ὀλιγώτερον ἀπὸ ὅλα ἐπιδέχεται κοινωνιολογικὴν ἐξήγησιν) δὲν προϋποθέτει γνῶσιν Μουσικῆς. Προφανὲς ὅμως ἐνταῦθα εἶναι τὸ σφάλμα τοῦ κ. Ζήση. Κοινωνικὸν περιβάλλον σχέσις μὲ τὴν θεωρίαν τῆς Σχετικότητος δὲν εἶναι καὶ ἡ πρὸ τῆς θεωρίας τῆς Σχετικότητος ἔξευχθεῖσα θεωρία τοῦ Lorentz. Πῶς εἶναι δὲ δυνατόν ἡ πρώτη νὰ ἐξηγηθῇ ἄνευ τῆς δευτέρας καὶ τοῦ συνόλου τῶν σκέψεων καὶ γνώσεων τῶν ἐπιδρασασῶν ἐπ' ἀμφοτέρων; Ἀκόμη καὶ ἡ Μουσικὴ τοῦ Beethoven διὰ νὰ ἐξηγηθῇ κοινωνιολογικῶς δὲν προϋποθέτει γνῶσιν τῶν κοινωνικῶς ἰσχυρότων μουσικῶν συμβόλων τοῦ πενταγράμμου καὶ τῶν κλειδῶν; Διὰ νὰ ἔλθωμεν δὲ πλησιέστερον δὲν ἐπιδράσεν ἐπὶ τοῦ Beethoven ὁ Bach; δηλ. ἡ μουσικὴ του. Τὸ σφάλμα τοῦ κ. Ζήση ἐγκέται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὑπὸ τὸν ὄρον Κοινωνικὸν περιβάλλον νοεῖ τὴν κοινὴν (vulgäre) ἀντίληψιν τούτου καὶ δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του ὅτι εἰς τὸν ὄρον κοινωνικὸν περιβάλλον περιλαμβάνονται συμφώνως ἄλλωστε καὶ πρὸς τὸν ὑπ' αὐτοῦ δοθέντα ὀρισμὸν τούτου καὶ αἱ σκέψεις, αἱ τὴν σκέψιν προκαλέσασαι, καὶ αἱ μουσικαὶ αἱ τὴν μουσικὴν γεννήσασαι. Φαντάζεται τις τὸ ἄστυον τοῦ πράγματος νὰ ἀνατρέξῃ τις διὰ τὴν κοινωνιολογικὴν ἐξήγησιν τῆς θεωρίας τοῦ Einstein εἰς τὴν ἰδιαίτουσαν εἰς τὴν ἐποχὴν μας σχετικοποίησιν τῶν πάντων ὡς πολλοὶ ὑποστήριξαν καὶ ὄχι εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Lorentz καὶ τὸ πείραμα τοῦ Michelson. Εἰς τὴν δευτέραν παρατήρησιν τοῦ κ. Ζήση ὅτι Ἐ-

πιστήμη σημαίνει γνώσιν τοῦτο εἶναι σφαιερὸν. Σύστημα Γνώσεων ἀποτελεῖ Ἐπιστήμην. Γνώσις καὶ κατάκτησις Γνώσεως ἀποτελοῦν Ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἣτις ὑπάγεται ὡς μίαν ὠριμμένην Ἐπιστήμην. Σκοπὸς τοῦ κ. Ζήση ἐν τῷ προκειμένῳ δὲν ἦτο νὰ δεῖξη ὅτι ὑπάρχουν τοιαῦτα ἔρευνα, ἀλλὰ νὰ δεῖξη ὅτι αὐταὶ ἀποτελοῦν μίαν Ἐπιστήμην. Καὶ ἐγὼ εἰς τὴν ἀπάντησίν μου ἐδέχθην τὴν κοινωνιολογικὴν ἔρευναν. Ἀπέκρουσα ὁμῶς τὴν δυνατότητα μιᾶς «Κοινωνιολογίας» ὡς ἐπιστήμης ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ κ. Ζήση. Περαιτέρω ὁ κ. Ζήσης ἐπιτίθεται κατὰ τῆς ὑπ' ἐμοῦ ὑποστηρικθείσης ἀντιλήψεως ὅτι αἱ καθ' ἑκάστον ἔρευναι δέον νὰ κατατάσσωνται κατ' ἀντικείμενον καὶ νὰ ἀποτελοῦν τὴν ἱστορίαν τῆς Μαθηματικῆς, τῆς Χημείας τῆς Μουσικῆς κ.λπ. διότι, λέγει, ἡ Ἱστορία ἐξετάζει συμβάντα, ἐνῶ ἡ Κοινωνιολογία εἶναι ἡ ἐρευνῶσα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νόμου τῆς Αἰτιότητος. Δὲν ἔχω καμμίαν ἀντίρρηση ν' ἀποδεχθῶ τὴν ὀνοματολογίαν τοῦ κ. Ζήση καὶ νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἴσως ἡ ὀνομασία τῶν κλάδων τούτων ὡς «Ἱστορικῶν» εἶναι ἀτυχή. Τοῦτο ὁμῶς δὲν ἀλλάσσει τίποτε εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος. Ἐὰν ὠνόμασα ταῦτα «Ἱστορίας» καὶ ὄχι «Κοινωνιολογίας» ἔπραξα τοῦτο διότι φρονῶ ὅτι αἱ ἔρευναι αὐταὶ δέον γὰρ περιέχουν τὴν αἰτιολογικὴν ἔρευναν γενικῶς καὶ ὄχι μόνον τὴν ἐξήγησιν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Θὰ ἠδύνατο ἴσως ἐκεῖ νὰ δημιουργηθῇ νέος ὄρος.

Ἐκεῖνο ὁμῶς τὸ ὁποῖον ἔχει σημασίαν διὰ τὴν ὅλην ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ζήση εἶναι τὸ ἐξῆς: Εἶναι λογικῶς δυνατὴ μία αἰτιώδης ἔρευνα ἐνὸς συμβάντος οἰουδηποτε μόνον ὡς πρὸς ἓνα παράγοντα καὶ μὲ πλήρη ἀγνοίαν τῶν λοιπῶν; Καὶ τὸ ἐρώτημα αὐτὸ καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ πηγάζουσαν προβληματικὴν ἀρκοῦμαι νὰ θέσω διότι μία ἀνάπτυξις τούτου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐδῶ.